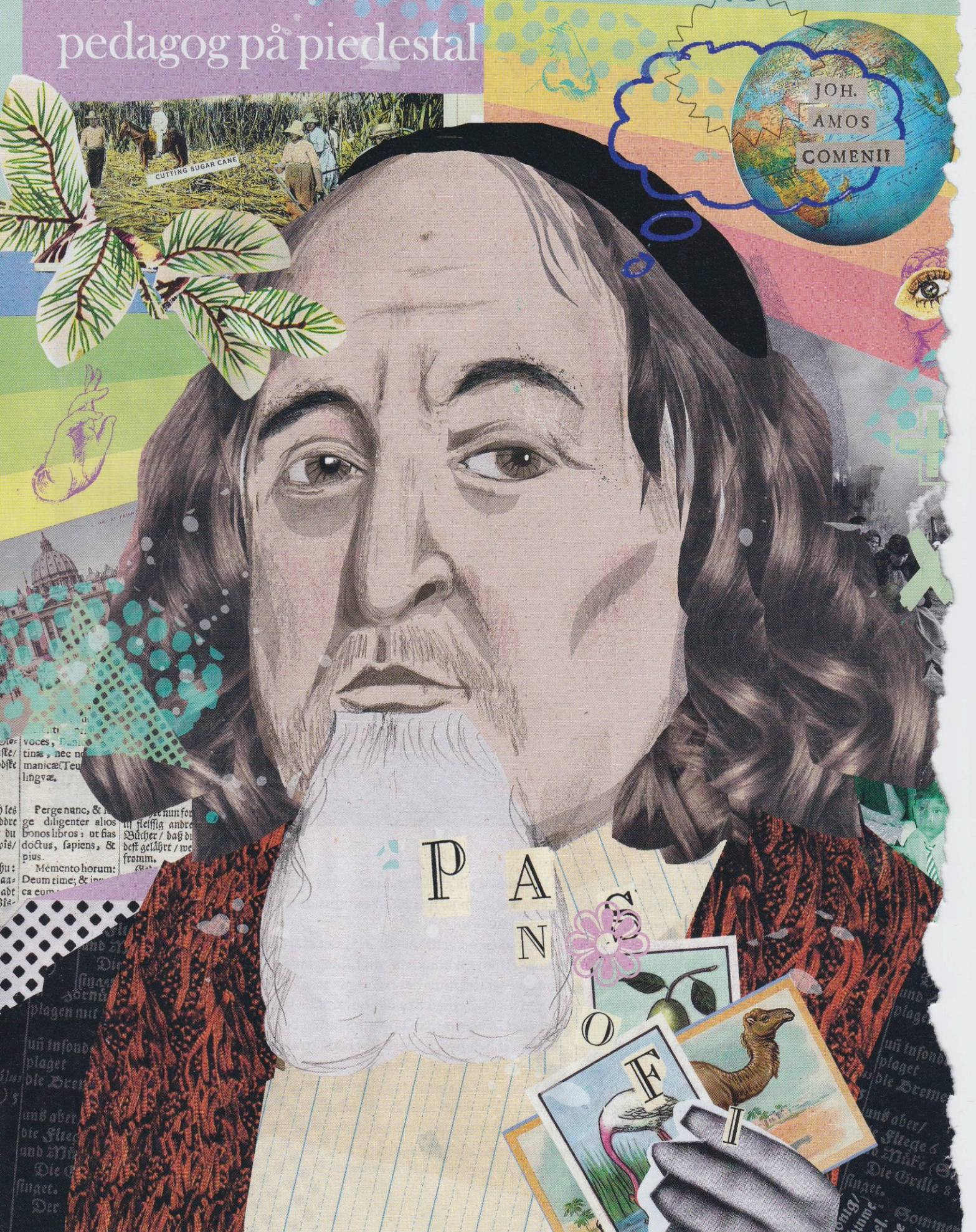

pedagog på piedestal

CUTTING SUGAR CANE

JOH.
AMOS
COMENII

P
A
N

voces, Dan-
tinas, nec no-
manicae Teu-
lingvæ.

Perge nunc, & l-
ge diligenter alios
bonos libros; ut fias
doctus, sapiens, &
pius.

Memento horum:
Deum time; & in-
ca eum

Die
Sua
Zorn
plagen mit
un insonde
plaget
die Drem
und aber
die Flieg
and M
Die
Sua
Der

und
plage
un insonde
plaget
die Drem
und aber
die Flieg
and M
Die
Sua
Der

1600-talets superstar.

Läraren ska tala elevernas modersmål. Bilder gynnar lärandet. Och alla barn, till och med flickor och fattiga, ska gå i skolan. Sådana idéer gjorde Johan Amos Comenius till Europas pedagogiska superstjärna.

TEXT Katarina Björvall BILD Pia Koskela

DEN SOM LÄSER Johan Amos Comenius livshistoria får en illustration till hur rätt han hade i sina teorier. Hans vuxna liv sammanföll till stor del med trettioåriga kriget, ett gytter av strider mellan katoliker och protestanter, habsburgska kejsartrupper, tyska furstar och kungliga svenska förband. Svårgripbart för en novis på 1600-tals-historia – tills det plötsligt står i Tomas Kroksmarks förord till Comenius mest inflytelserika verk, *Didactica Magna*, att han drevs på flykt och förlorade ”sin första hustru och två minderåriga barn och senare även sin andra hustru. Han stod då ensam med fem små barn. Vid två tillfällen brandskattades han på hela sin egendom...”

De raderna gör Comenius till en människa för mig. Det personliga lidandet slår an och förstärks av vår tids pågående flyktingtragedi, så att jag från den punkten läser teoretiska texter både av och om honom med stort intresse. Vilket är helt i linje med hans idéer om hur en lärare kan väcka engagemang: från det konkreta till det abstrakta.

Jan Amos Komensky föddes 1592 i en liten ort i Böhmen (i dag i Tjeckien) och dog 1670 i Amsterdam. Hans familj tillhörde Böhmska brödrskapet, en protestantisk trosinriktning baserad på reformteologen Jan Hus tankar om att sanningen inte finns hos kyrkan utan i gemenskapen mellan dem som är förutbestämda för frälsning. Denna grund skulle genomsyra alla Comenius skrifter, liksom hela hans liv.

När Jan Amos var i tolvårsåldern dog hans föräldrar och

pedagog på piedestal

→ två av hans systrar i pest. Varför skulle människan tvingas genomgå sådant lidande? Det var den fråga han ställde sig när han började söka efter kunskap, enligt en biografi av František Kožík med den tårdrypande engelska titeln *The sorrowful and heroic life of John Amos Comenius*.

I skolan fick Jan Amos inte lära sig mycket annat än att sjunga psalmer och uthärda aga. Men tack vare brödraskapet lärde han sig latin och kunde sedan vetgirigt ta del av tidens främsta vetenskapliga rön inom snart sagt alla ämnen. År 1617 prästvigdes han och fick då det latiniserade namn under vilket han är känd.

Comenius fick arbete som präst och skollärare. Snart blev han frustrerad över "sinnetts slakthus", som han kallade skolväsendet. Inspirerad av den tyske utbildningsreformatorn Wolfgang Ratke började han undervisa på tjeckiska i stället för på latin. Han började också skriva på det verk som skulle bli *Didactica Magna*.

Krigsutbrottet 1618 tvingade Comenius i landsflykt till många platser i Europa, men hans nav var staden Leszno i dagens Polen. Trots svåra omständigheter var han oerhört produktiv, startade flera skolor och författade sammanlagt ungefär 250 skrifter och böcker. Han omfattade skilda gener, från poesi till läroböcker, och ett brett urval av ämnen: från medicin och astronomi till språklära, bibelöversättning och statsförvaltning. Och så storverket *Pansofin*, hans allvishetslära där gränserna mellan teologisk och världslig kunskap var upphävda.

Den bok som etablerade Comenius bland tidens kulturelit var *Janua linguarum reserata aurea* (*Den öppnade gyllene dörren till språken*), ett verk om latinundervisning där han lämnade grammatiken därhän och i stället lyfte fram ord och uttryck som nyckeln till språkinläring. Boken översattes till ett stort antal språk, bland dem arabiska, turkiska och persiska, och lästes av många europeiska makthavare.

ISVERIGE BÖRjade Drottning Kristinas lärare Johannes Matthiæ använda den och en annan av Comenius böcker, *Orbis Sensualium Pictus* (*Sinnevärlden i bilder*). Rikskanslern och landets egentlige ledare Axel Oxenstierna gav industrimannen Louis de Geer i uppdrag att bjuda in Comenius för att reformera det svenska skolsystemet, särskilt språkundervisningen. Comenius var först tveksam – "folket gillar inte utlänningar", skrev han om svenskarna i ett brev till de Geer – men tackade till slut ja till uppdraget.

Han bosatte sig i den svenskkontrollerade staden Elbing, i dag Elbląg i Polen, nära Gdansk. Men han var brydd. Hans intresse för språkundervisning hade mattats av och det var pansofin han egentligen ville fördjupa sig i. Skulle han svika Oxenstierna?

Sverige var en stormakt som mycket väl kunde ha Böhmens öde i sina händer. Sannolikt bidrog det till att Comenius till slut skrev åtta böcker åt svenskarna: metodhandledningar för språkundervisning, grammatikor, latinlärar och ordböcker. Och hans inflytande över Sverige blev större än så. När Matthiæ fick i uppdrag att utarbeta en ny svensk skolstadga presenterade han helt enkelt den skolordning som Comenius hade skrivit åt Böhmska brödraskapet. Den antogs av riksdagen 1649 och man kan spåra Comenius idéer till exempel i begränsningar av lärarens rätt att aga eleverna och av mängden läxor.

Westfaliska freden 1648 gav ingen frid för de böhmiska bröderna. Efter att ha återvänt till Leszno flydde Comenius, med sina barn och sin tredje fru, till den ungerska staden Sarospatak. Där lyckades han på nytt öppna en skola enligt progressiv modell: stipendier för fattiga elever, högre lärarlöner, en egen tryckpress för läroböcker på ungerska och – Comenius särskilda skötebarn – en skolteater. Men reformerna blev svåra att förverkliga. Än en gång återvände han till Leszno, men påskan 1656 brändes staden av katolska trupper. Comenius och hans familj kunde sätta sig i säkerhet, men en stor del av hans manuskript åts upp av lågorna.

De sista åren av sitt liv fick Comenius en fristad hos familjen de Geer i Amsterdam. Han skrev flera verk där han propa-

gerade mot fördomar och främlingsfientlighet, då som nu en utmaning i ett Europa präglad av flyktingströmmar. Det var också vid den här tiden som *Didactica Magna* översattes från tjeckiska till latin och till slut trycktes 1657.

I verkets undertitel heter det: "en fullständig framställning i konsten att lära alla allt". *Allt* är förstås här närmast ett skrattretande ord för dagens kunskapsmänniskor, men som Kroksmark påpekar var det inte så provocerande på 1600-talet då man tänkte sig att all världens kunskap kunde rymmas i ett enda uppslagsverk.

Det radikala ordet i undertiteln var i stället *alla*. Comenius ansåg att alla barn skulle få gå i skolan – pojkar och flickor, rika och fattiga, skarpsinniga och dumma, ja även "helt barbariska folkslag". Där var han mer modern än till exempel Rousseau, som hundra år senare fortfarande tänkte sig att undervisning enbart omfattade pojkar.

BOKEN ÄR STILENLIGT pedagogiskt upplagd med korta avsnitt där han presenterar sina idéer och drar paralleller från fågellivet, trädgården och byggnadskonsten. Så heter det till exempel att fågeln inte lägger sina ägg i elden för att de ska kläckas snabbare, trädgårdsmästaren inte begär att en planta ska växa ut efter en månad och att byggmästaren inte reser väggarna innan grunden har torkat. Undervisningen ska följligen gå långsamt fram, utgå från det bekanta och anpassas till elevernas ålder och mognad.

Comenius har upptäckt fantasins, lekens och motivationens betydelse. Grunden ska vara tingen i stället för orden. Planscher, kartor, porträtt av berömda män, optiska och geometriska instrument samt himmelsgloben ska finnas i klassrummet och en trädgård ska gärna anläggas vid skolan. Sinnenas betydelse lyfts fram. "Har jag en gång smakat socker, sett en kamel, hört en näktergal, varit i Rom och sett denna stad uppmärksam, så sitter dessa varseblivningar kvar i minnet", skriver han.

Läraren får inte använda hugg och slag – "om undervisningen inte ger något resultat, vems fel är det om inte lärarens" – och inte tvinga lärjungarna till något. Samtidigt framgår det att den elev som inte lyssnar på läraren ska straffas, så sannolikt skiljer sig den tidens definition av tvång från vår.

Undervisning ska, menar Comenius, börja på modersmålet, inte på latin, och centralt ämnesinnehåll ska alltid presenteras på modersmålet. Han lyfter fram samtalet som undervisningsform eftersom det stärker minnet, underlättar mänskligt umgänge, ger eleverna ett verktyg för diskussioner och gör att människan kan föras vart som helst.

Comenius beskriver pedagogik för barn och unga från treårsåldern upp till universitetet, men fokus ligger på åld-

rarna sex till tolv år. Han förespråkar med dagens mått mycket stora klasser – hundra elever eller fler. Läraren får större lust att undervisa ju fler han ser framför sig: "ju mer upptänd han själv är, desto livligare får han också sina lärjungar". Se där ett ideal som kan vara tänkvärt i dag.

Läraren är en stark auktoritet. "Han blir sittande i katedern, där alla kan se honom, liksom solen gjuter sina strålar över alla", skriver Comenius. Enkelhet är modellen: en hårt strukturerad läroplan, samma böcker för alla elever och samma metod för alla ämnen. Han använder kamratundervisning – den som lär andra, lär sig själv. Eleverna rättar också varandras alster så att läraren får mindre arbete.

Det går att dra linjer framåt i den pedagogiska historien från Comenius till exempelvis Rousseau, Pestalozzi och Dewey. Att det kom att dröja så länge, en bit in på 1900-talet, innan hans teorier och praktiska undervisningsmodeller förverkligades, visar hur förbluffande framsynt han faktiskt var.

Så vad finns det hos Comenius som fortfarande kan fungera utvecklande för skolan i dag? Kanske är hans moraliska grundsyn det mest fruktbara. Pacifism och social rättvisa genomsyrade hela hans didaktik. Moralisk utveckling hos eleverna skulle lägga grunden för sociala reformer och där var utbildning nyckeln. Det var vidare universitetens ansvar att säkerställa att all ny kunskap gynnade mänskligheten – något att reflektera över i dag för de delar av akademien som utvecklar till exempel kärnteknik, övervakande teknologi eller marknadsföringstekniker inom neurovetenskapen.

Comenius ideal var grundade i hans kristna tro, men denna etik kan i dag lika väl baseras på en religiöst oberoende humanism. Värdegrunden finns ju i läroplanen, men i en tid när kunskapens värde tycks beroende av testresultat är det befriande att läsa en pedagog som så envetet hävdar att målet för all undervisning är att skapa individer som kan bygga en bättre värld.

Katarina Bjärvall är frilansjournalist
pedagogiska.magasin@lararforbundet.se

Tidigare pedagogporträtt, av Lev Vygotskij, N F S Grundtvig, Ellen Key, Maria Montessori och Paulo Freire, finns att läsa på www.pedagogiskamagasinet.se, sök på "pedagog på piedestal".

ATT LÄSA

Johan Amos Comenius *Didactica Magna* Studentlitteratur 1999

Johan Amos Comenius *Janua linguarum reserata aurea* Holmiae 1842

Johan Amos Comenius *Modersskolan* Normans 1868

Johan Amos Comenius *Orbis Sensualium Pictus* HLS Förlag 2006

Johan Amos Comenius *Självbiografi* Årsbok i svensk undervisningshistoria 1974

František Kožík *The sorrowful and heroic life of John Amos Comenius*

State Educational Publishing House 1958

Daniel Murphy *Comenius* Irish Academic Press 1995